

TÜRKLERİN SAVAŞ SANATI

ALDATICI TAKTİKLER FARKLILAN STRATEJİLER

AHMET N. ÖZDAL

TÜRKLERİN SAVAŞ SANATI
Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler
(XI – XIV. Yüzyıllar)
Ahmet N. Özdal

TİMAŞ YAYINLARI | 4659
Askeri Tarih | 1
Raf: Türk Tarihi

EDİTÖR
Zeynep Berктаş

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Tamer Türp

1. BASKI
Şubat 2008, İstanbul (Doruk Yay.)

2. BASKI
Haziran 2019, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-3020-0

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No:16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

KISALTMALAR / 13

KAYNAKLAR / 15

GİRİŞ / 27

I. BÖLÜM

ORDULAR VE SAVAŞÇILAR / 35

II. BÖLÜM

SİLAHLAR / 77

III. BÖLÜM

STRATEJİLER / 101

SONUÇ / 159

BİBLİYOGRAFYA / 163

EKLER / 179

GİRİŞ

“Ordu” terimine en eski Türk kaynaklarında bile rastlamak mümkündür ve ifade ettiği mana, günümüzdeki karşılığı ile kıyaslandığında daha kapsamlıdır. Orhun Yazıtları’nda “*ordu*”, hakanın daimi karargâhına verilen isimdir.¹ Dede Korkut Hikâyelerinde de Oğuzlarda hanın ve beylerin karargâhına ordu denmiştir.² Eski Türklerde savaşçılara *sü* veya *çeriğ-çeri* denmekteydi. Klasik döneminde *asker* veya *leşker* terimini kullanan Osmanlılar da ilk devirlerinde *çeri* tabirini kullanmışlardı.³

Türklerde düzenli ordu kurma faaliyeti Mete Han zamanında gerçekleşmişti ve Mete Han’ın 10’lu sistemde kurduğu düzenli ordusu sonradan bütün Türk ordularına ve onların tesirinde kalmış olan diğer halkların ordularına model olmuştu. Bugünkü Moğolistan sınırları içerisinde 522’de ortaya çıkan Göktürklerde de askeri düzen aynı şekilde devam etmişti ve Bilge Kağan (716–734) zamanında kendisinden bir yaş küçük olan kardeşi Kültigin, orduların başkumandanı olmuş, bu arada askeri sistemi de köklüleştirmişti.⁴ Eski Türk ordularında en büyük askeri bir-

1 *Orhun Yazıtları*, haz. T. Tekin, İstanbul, 1995, s.12.

2 *Kitâb-ı Dedem Korkut*, haz. H.A. Schmiede, Ankara, 2000, s.71.

3 A. İnan, “Eski Kaynaklarda Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, S.22, 1964, s.125–128.

4 A. Erdoğan, *Harezmsahlr İmparatorluğu’nda Askeri Teşkilat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜTAE, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2004, s.25.

lik 10.000 kişilik kuvvet idi ve bu birliğe Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlarda *tümen* adı veriliyordu. Tümenler de başlarında ayrı ayrı kumandanların tayin edilmiş olduğu 1000'lik, 100'lük ve 10'luk alt birliklere ayrılmıştı. Böyle bir 10'lu sistem mükemmel bir askeri disiplini sağladığı gibi devlet güçlerinin tümünü en üstte tek idareye bağlanmasını da mümkün kılıyordu.⁵ Sağ ve sol (doğu ve batı) *başbuğ*larının idaresi⁶ altında eğitilen ve onların emirlerinde savaşa katılan ordunun, bu şekilde belirli bir komuta zincirinde birbirine bağlanması, esas karakteri askeri olan Türk siyasi kuruluşlarını kabile çerçevesinden kurtarıp devlet haline getiriyordu. Türk *il*'indeki (devlet) sağlamlık ve devamlılığı sağlayan başlıca faktör, bu askeri teşkilattı. Devlette her şey orduya dayanıyordu. Ordu her şeyin merkeziydi ve her şeyden önce bir başkumandan olan hükümdarların esas vazifesi ordusunun başında akınlar ve savaşlar yapmaktı.⁷

Göçebe devletlerde sivil mesleklerle askeri meslekler birbirinden ayrılmış değildi, askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmazdı ve toplumu oluşturan her bir fert aynı zamanda savaşçıydı. Yerleşik tarım topluluklarında olduğu gibi ücretli asker yoktu. Teşkilat tarzının esas olduğu göçebe ordular birçok reis yerine tek bir başbuğ idaresinde ve akrabaların sıkı hiyerarşisi ile iyi teşkilatlanmış oldukları takdirde kendilerinden çok daha kalabalık düşmanlarını bile alt edebiliyorlardı.⁸ Süvariler ordunun temelini oluşturuyordu. Ancak az sayıda piyade birlikleri de bulunmaktaydı.

5 İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1999, s.282-283

6 Sağ-sol düzeni Dede Korkut destanlarından birisinde de vardır. "Sağdaki sağ beyler ve soldaki sol beyler", *Kitâb-ı Dedem Korkut*, s.22.

7 M.A. Köymen, *Alparslan ve Zamanı (Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III)*, Ankara, 2001, s.232.

8 M. Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul, 1984, s.61.

İslam öncesi dönemlerdeki Türk savaşçıları savaşlara birden fazla at götürmek, eyerlere bağlı çantalarda kurutulmuş et taşımak suretiyle yiyecek ve malzeme ikmali sorununu çözmüşlerdi. Kullandıkları silahlar da Türklerin düşmanları karşısındaki başarılarında oldukça etkin rol oynamıştı. Hunların kullandıkları ıslıklı (veya vızıldayan) oklar düşmanlarını dehşete düşürmüştü. Türkler bileşik kavisli yaylar kullanıyorlardı ve at üzerinde her yöne isabetli ok atabiliyorlardı.⁹ Türklerin düz, yivli veya çengelli ok uçları kullandıkları bilinmektedir. Yakın muharebede ise kargı, mızrak, süngü, kalkan ve kılıç kullanmaktaydılar ve her birliğin taşıdıkları farklı şekilli flmaları vardı. Türkler iyi kement atmasını bilirlerdi.¹⁰ Bulgar Türkleri boğaz boğaza dövüşmek için kılıçlarını koltuk altlarına kıştırarak saldırıyor ve çarpışma sırasında düşmanı hareketsiz bırakmak için üzerine ağ atıyorlardı.¹¹ Avarlar zırhlı gömlek, kılıç, yay ve mızrak ile donanırlardı. Omuzda mızrak ve elde yay olduğu halde çarpışmalarda çift silahla saldırıya geçerlerdi, göğüslükleri demir veya keçe kaplıydı.¹² Ağır süvariler İskitlerde mızrakla, Hunlarda ise iki ağzı keskin kısa kılıç ile donanmışlardı.¹³ Peçeneklerin ordugâhlarında öküz derisi ile örtülmüş arabalar bulunurdu. Bunlarla ailelerini taşıdıkları gibi savaş esnasında da arabaları birbirine bağlayıp önünde de hendek kazarlardı. Böylece ani hücumlara karşı korunmuş olurlardı.¹⁴

Kavimden kavime farklı uygulamalara rastlansa da tüm bozkır savaşçılarının donanımlarında ve muharebe tarzlarında bazı ortak noktalar göze çarpar ve İskitlerin ortaya çıkışından ateşli

9 İ. Kafesoğlu, *age*, s.283–285.

10 İ. Kafesoğlu, *aynı yer*.

11 M. Balivet, *Ortaçağda Türkler*, çev. E. Güntekin, İstanbul, 2005, s.20.

12 G. Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, çev. E. Sunar, İstanbul, 2001, s.73.

13 G. Chaliand, *age*, s.29.

14 Z. Günal, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara, 2000, s.122.

silahların yaygınlaşmasına kadar tüm göçebe savaşçılarda rastlanan bu ortak noktalar onları, herhangi yerleşik uygarlığın savaşçılarından ayırır: Savaş alanında düz bir sıraya (saf) girmezler; kendilerini geri dönüşü olmayan bir biçimde saldırıya atmazlar; düşmanlarına bir hilal biçiminde yayılarak yaklaşır; herhangi bir noktada güçlü bir savunma ile karşılaşılırsa geri çekilip düşmanlarını hatalı bir biçimde peşlerinden gelmeye zorlarlar ve düzenlerini kolayca bozarlar; çarpışmalar ancak kendi lehlerine döndüğü zaman göğüs göğse dövüğe girerler ve çok keskin uçlu silahlara sahiptirler; zırh kullanma gereksinimi duymazlar (ya da hafif zırhları yeğlerler); bileşik kavisli yayla uzun mesafeden düşmanlarını ok yağmuruna tutarlar; karşı durulduğunda dağılıp tekrar birleşirler; özel ve pahalı atlarını neredeyse bedenlerinin bir parçasıymış gibi beceriyle kullanılırlar. Atlarla binicileri arasındaki bu uyum ise onlara uzun mesafeli seferler düzenleyebilme ve savaş alanında çok süratli manevra yapabilme olanağı sağlar. Etkilerini sınırlayan savunmadaki bir kale, denizden gelen düşmanlar (veya denizin ötesindeki düşmanlar) ile kendilerini zorlayan bazı düşman piyadelerine karşı çözüm geliştirmede de oldukça başarılıdırlar. Sadece kendi geliştirdikleri silahlarla ve yöntemlerle yetinmeyecek kadar akıllıdırlar.¹⁵

Savaş öncesi hazırlıklar da yerleşik bir uygarlığın hazırlıklarına pek benzemez. Zaten göçebe savaşçılar çarpışmaya hazırdırlar. Buna rağmen yapılan sıkı savaş hazırlıkları büyük bir gizlilikle yapılmaz. Belki bu yüzden hasmının dikkatini ve merakını çekmez bile. Özellikle arazinin tanınması işine büyük ehemmiyet verilir; düşmanın geçeceği yollara veya savaşılacak mekâna günler öncesinden hâkim olunur; bu mekânların doğal kaynakları (tarlalar, meyve bahçeleri, su kuyuları) hızla tahrip

15 Gerçekten de Türkler ve Moğollar, kendileri icat etmemiş olabilirler ama karşı ağırlıklı Mancınıkları, nefti, roket sistemiyle fırlayan yangın aletlerini tüm Asya'ya baştanbaşa tanıtanlardır.

edilir veya tahribe hazır vaziyete getirilir; dar geçitler pusularla ve tuzaklarla doldurulur;¹⁶ savaşın hemen öncesinde ise daha önce yapılmış hazırlıkların verdiği güven ile gayet rahat davranılır; sanki savaşa hiç niyetli değilmişçesine düşmanlara sık sık barış teklifleri götürülür. İşte Türklerin daha önceki tavırlarıyla çelişen bu son hareketleri düşmanlarına büyük bir cesaret verir; hazırlanan tuzağa hızla düşme cesareti.¹⁷

Göçebe kökenli bir savaşçının yetişmesindeki sır ise içinden çıktığı halkın yaşayış biçiminde gizlidir. Ruh gücü, göçebelerin karakterlerinin temel niteliğidir ve yaşamlarındaki temel güçtür. Göçebeler, duvarlarla ve kapılarla korunmayan uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamaktadırlar. Bu nedenle kimseyi vekil etmeden ve bunun için başkasına dayanmadan kendi savunmalarını kendileri yaparlar, her zaman silah taşırlar, yolun her tarafına dikkatle bakarlardı. Toplu halde olduklarında, özellikle de at

16 G. Chaliand, age, s.53; İ. Kafesoğlu, age, s.286; M. Arslan, age, s.60-61. Türk savaş sistemi hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz. R.C. Smail, *Crusading Warfare*, Cambridge, 1956, s.78 vd.; C.W.C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, Boston-New York, 1937, s.758 vd.; B. Ögel, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, s.105 vd.; J.P. Roux, *Türklerin Tarihi*, çev. G. Üstün, İstanbul, 1998, s.71-74

17 Sultan Alparslan'ın, Malazgirt Savaşı öncesinde Bizans İmparatoru Diogeneşe barış teklifi sunduğu bilinmektedir, Ebu'l-Ferec, I, s.321. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan da Miryakefalon savaşı öncesinde Bizans İmparatoru Manuele şartları ne olursa olsun barış yapmak için hazır olduğunu ilettiği, Ioannes Kinnamos, s.214; Niketas, Sultan'ın hem tüm şartları kabul edeceğini bildirerek İmparator'a barış teklifleri sunduğunu hem de ordusunu toparlayıp savaşa hazırlandığını söylemektedir, Niketas Khoniates, s.123. Beşinci Haçlı Seferi esnasında 1221 tarihindeki Haçlı-Eyyübi Savaşı öncesinde de Sultan el-Kamil, eğer savaşılmayıp otuz yıllık bir mütarekede uzlaşma sağlanırsa Kudüs ve Filistin bölgesinin Haçlılara verilmesini kabul edeceğini bildiren bir barış teklifini Haçlılara ilettiği, I. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s.192. Ancak bu barış tekliflerinin hepsi, kendilerine teklif sunulanların hatalı biçimde gururlanmalarına neden olacak ve sonrasında yüz kızartıcı biçimde mağlup olmalarını hızlandıracaktı.

üzerinde bulduklarında hafif bir uykuyla yetinmek, en uzak-taki seslere bile dikkat etmek zorundaydılar.¹⁸

Tüm bu özelliklere haiz olan ve güçlü bir liderin çevresinde toplandıkları zaman tehlikeli, aşılmaz bir güç haline gelebilen bozkırlı savaşçılar askeri güçlerini de kolaylıkla siyasi bir güç haline getirebiliyorlardı. Bunu sağlayabilecek liderlerin olmadığı bazı dönemlerde ise kendilerini, barış zamanlarında oldukça geçirgen olan yerleşiklerin topraklarında “paralı asker” olarak gösterebiliyorlardı. Çok daha eski tarihlerde de yerleşikler tarafından askeri hizmetlerde kendilerinden faydalanılan Türk asıllı savaşçılar özellikle Abbasîler döneminde yoğun biçimde ordularda istihdam edildiler.¹⁹ Burada konumuza giriş olması açısından Abbasî askeri teşkilatına da değinmemiz faydalı olacaktır. Abbasî ordusu şu beş gruptan oluşuyordu: 1- Başşehirde bulunan ve doğrudan halifeye bağlı olarak görev yapan muhafız birliği (hairesü'l-halife); 2- Büyük devlet adamlarının emrinde görev yapan birlikler; 3- Vilayetlerde bulunan kuvvetler; 4- *Avâsım* ve *suğur* adı verilen sınır garnizonlarındaki birlikler; 5- Yardımcı kuvvetler. Orduda görev alan muharip sınıfların başlıcaları ise kılıç-kalkan ve mızrakla donatılmış piyade birlikleri (*müşât* veya *reccâle*), miğferli ve zırhlı olup mızrak, balta taşıyan süvari birlikleri (*fürsân*), okçu birlikleri (*rumât*), nefte ateşi atmakla gö-

18 bkz. G. Chaliand, age, s.9, 25-26; J.P. Roux, age, s.63-64.

19 Emeviler devrinde ilk defa Muaviye (661-680) tarafından 2000 kişilik bir Türk okçu birliği istihdam edilmişti, H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000, s.71; M.Z. Terzi, “Gulam”, *DİA*, XIV, s.178-179. Eski Sasani hükümdarlarında olduğu gibi halifeler de yalnızca devleti koruyan özel orduyla yetinmeyerek, kendilerini ve çevrelerindeki de koruyan özel ordular kurmaya başladılar. Bunlara hassa ordusu denilmiştir, A. Özcan, “Hassa”, *DİA*, XVI, s.394. Bu muhafız kuvvetleri özellikle Abbasiler döneminde büyüyerek asıl ordunun yerini alacaktı. Abbasilerin Araplara olan güvensizlikleri ayrıca bürokrasideki Fars etkisini kırmak istemeleri onları ordu için Türkleri kullanmaya itti, M. Azimli, “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu”, *Türkler*, IV, s.364; M.Z. Terzi, *Abbasi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları*, Samsun, 1986, s.121.

revli birlikler (*neffâatun*), kuşatma silahlarıyla ilgilenen mühendis grupları ile marangoz ve duvarcı gibi çeşitli zanaat erbabından oluşan istihkâm birimleriydi. Türk birliklerinin hilafet ordusunun saflarına katılmasından sonra ordudaki örgütlenme ve rütbelerde değişiklikler olmuş ve Türklerdeki onlu sistem esas alınmıştı. Böylece 10 askere *arif*, 50 askere *halife*, 100 askere *nâkib*, 1000 askere *kâid*, 10.000 askere ise *emir* rütbesindeki görevliler kumanda ediyorlardı.²⁰ Başlangıçta sırasıyla Araplar, İranlılar, Türkler, Zenciler ve Berberilerden teşekkül eden Abbâsî ordusunun etnik yapısında zamanla büyük değişiklikler oldu. Halife Me'mun devrinden itibaren ordudaki üstünlük yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başladı.

Abbâsîlerin yapmak istediği şey bunları piyonlaştırmaktı, yani sadece kendilerine verilen görevleri yapmaları hedeflenerek orduda istihdam edilmişlerdi. Ancak bu savaşçılar çok gururluydular, yakaladıkları ilk fırsatı değerlendirip buldukları kadroları ele geçirdiler ve yönetimlerde söz sahibi olmaya başladılar. Selçukluların ortaya çıktıkları dönemlerde Yakındoğu, bu askerî yönetimlerin birbirleriyle olan çekişmelerine sahne oluyordu. Selçukluların bölgeye hâkim olmaları ortaya ikircikli bir durum çıkardı. Özgür Türk savaşçıların yanında, Abbâsîlerden kalma köle-asker geleneği Selçuklular ve ardılları döneminde de gelişerek devam etti. Kıpçaklar, Türkmenler ve diğer Türk kökenliler yoğun biçimde ordulara yazıldılar. Belki de sadece yaşadıkları coğrafyanın vahşi ve acımasız şartları yüzünden atlı, hızlı ve savaşçı olmak “zorunda kalan” Türkler artık Yakındoğu'nun en aranan savaşçıları olmuşlardı. Böylece profesyonel kiralık askerler haline geldiler, bu prestijli ve kazançlı meslekten kendileri de oldukça memnundular.

²⁰ H.D. Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, s.39.

I. BÖLÜM

ORDULAR VE SAVAŞÇILAR

11. Orduları Oluşturan Unsurlar

Selçuklular, tarih sahnesine çıktıkları bölgede rakip üç siyasi gücün çatışmalarına şahit oldukları gibi bu kavgalarda zaman zaman bizzat rol aldılar. Bu güçlerden, kısa bir süre sonra sahnedeki çekilen Sâmânîlerin ordusunda büyük oranda Türk gulamlar mevcuttu.¹ Karahanlılarda ordu, saray muhafızlarından, hassa birliklerinden, hanedan mensupları, valiler ve devlet adamlarının kuvvetlerinden ve devlete tabi Çiğil, Karluk, Uğrak gibi Türk kabilelere mensup kuvvetlerden oluşuyordu. Müslüman olduğu sırada Satuk Buğra Han'ın Türk gulamları vardı.² Hassa ordusu Muhammed Arslan Han döneminde (1102–1130) 12.000 kişiydi.³ 1141'de yapılan bir sefer esnasında ordunun toplam mevcudu 40.000 kişiydi. Ordu, on'lu sisteme dayanıyordu. 10

1 Sâmânî Ordusundaki Türk gulamları hakk. bkz. Nizâmü'l-Mülk, s.74–75.

2 R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul, 1981, s.290–291.

3 R. Genç, *age*, s.291. Yusuf Has Hacib'in 4000 kişilik bir orduya tam ordu deyip 12.000 kişilik bir ordu için ise yeterli ve büyük bir ordu demiş olması, bu sayıların belirli standartları belirttiğini gösterebilir, R. Genç, aynı yer. Ayrıca Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. R.R. Arat, İstanbul, 1947, 2334. beyte bakınız.

kişilik birliğe *otag* (kumandanına otagbaşı denirdi), 100 kişilik birliğe *on-otag* denirdi. Bunların arasında kalan ve beş otagdan oluşan *hil* (veya *hayl*)'ler de vardı. Askeri maaşlar askeri malzemelerin alımı gibi hususların görüşüldüğü toplantılara *Divan-ı Arız* (*Arız*) ve *Divan-ı Ceyş* adı veriliyordu ve alınan kararlar *Ay Bitigi* denilen defterlere kaydediliyordu. Savaş sırasında ordu sağ, sol, ön ve arka gruplara ayrılıyordu. Öncü birliklere *yezek*, daha küçük keşif kollarına ise *tutgak* deniliyordu.

Gazneli ordusu ise daha kompleks bir yapıdaydı ve çoğunlukla Türk asıllılardan oluşmakla birlikte Hint, Tacik vb. asıllı gulamların da bulunduğu 4.000-6.000 kişilik gulam birliği, ücretliler (Türk boylarından süvari savaşçılar, Deylemlî piyadeler vb.), iktalı eyalet birlikleri ve sadece Hint seferlerine katılmak üzere orduya yazılan gönüllülerden oluşuyordu. Ordudaki yardımcı gayrimüslim Türkmenler yaklaşık 4000 süvariden oluşmaktaydı.⁴

1040 Dandanakan savaşı ve öncesinde Gaznelilerle savaşan Selçuklu birliklerinin büyük kısmı hafif süvariden müteşekkildi. İleriki dönemlerdeyse sefer halindeki Büyük Selçuklu ordusu, aynı anda şu birliklerin birkaçını veya tamamını bünyesinde barındırıyordu: Hâssa kuvvetleri (gulamlar), ikta sahipleri olan Türk emirlerinin verdikleri kuvvetler, vasal devletlerin verdikleri kuvvetler, şehir ve bölge kuvvetleri, gönüllüler ve Türkmen kuvvetleri. Gulamlar senede dört defa maaş (*bistgâni*) alırlardı. Uçlardaki Türkmenlerin reislerine *salar*, savaşanlarına da *gazi* denirdi.⁵

4 E. Merçil, "Gazneliler", *DGBİT*, VI, s.296-297. Ayrıca bkz. E. Merçil, *Gazneliler Devleti Teşkilatı*, Ankara, 1989.

5 A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, s.512.

Nizâmü'l-Mülk, farklı milletlerden gulam toplamanın faydalarından söz eder.⁶ Melikşah'ın bu ögüdü ne kadar dinlediği bilinmez ama sonraki dönemlerin muhafız birlikleri (Osmanlı Kapıkulları hariç), bu önerinin pek tutmadığını göstermektedir. Selçukluların, atabeyliklerin ve Eyyûbîlerin gulamları çoğunlukla Türk'türler. Memlûkları kuranlar Kıpçak asıllı gulamlardır ve Delhi Kölemen Sultanlığı'nı oluşturanlar Kalaç boyuna mensup gulamlardır.⁷ Zaten dönemin diğer bütün güçleri de -özgür veya gulam asıllı olsun- Türk savaşçılarından yararlanmaktadırlar: Fâtımî Halifeliği'nde Türk yardımcı birlikleri,⁸ Abbasî Halifeliği'nde Türk gulamları,⁹ Gur ordusunda Türk hâssa askerleri,¹⁰ Gürcü saflarında Kıpçak Türkleri,¹¹ Bizans ordusunda ise farklı dönemlerde paralı Oğuz, Kuman veya Peçenek savaşçıları.¹²

Selçuklularda ve haleflerinde hükümdarın şahsi kuvvetleri olan hâssa askerleri esirlerden ve kölelerden devşirilir, subayları ise emirler arasından seçilirdi. Subayların en yüksek rütbelisi *hâcib* (diğer adlandırma ile *sâlâr*, *sipahsâlâr*, *isfahselâr*) idi.¹³ İktâ ordusu ise *subaşı* (*ser-leşker*) komutasındaki sipahilerden oluşuyordu.¹⁴ Hepsinin masrafları iktalardan karşılanmaktaydı.

6 Nizâmü'l-mülk, bütün bir ordunun bir soydan olmasının çok çalışmamaları gibi sakıncaları olduğundan bahsetmektedir. Halbuki farklı soylardan savaşçıların orduya yazılmalarıyla bu savaşçıların aralarında tatlı bir rekabet başlar ve bu durum onları zaferlere ulaştırabilir, Nizâmü'l-mülk , s.72.

7 İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.371-372.

8 E.F. Seyyid, "Fâtımiler" , *DİA*, XII, s.256.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. H.D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*.

10 E. Merçil, "Gulam" , *DİA*, XIV, s.180-184.

11 M.U. Yücel, "Kıpçaklar" , *DİA*, XXV, s.420-421.

12 Mesela bkz. Bizans ordusundaki ücretli Peçenekler hakkında Anna Kommena, s.383, 384, 406, 473; Oğuzlar hakkında, Anna Kommena, s.300; Kuman ücretlileri hakkında bkz. Niketas Khoniates, s.123.

13 A. Sevim-E. Merçil, age, s.512-514; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, 1999, s.72.

14 O. Turan, "İktâ" , *İA*, VI, s.958, Türk ordularında rütbe ve dereceler hakkında bkz. R. Genç, age, s.314-323.

Selçuklular paralı asker olarak Tâziklerden (veya Tâcık) ve Deylemlilerden¹⁵ çokça yararlanmışlardı. Zora ve mahrumiyete alışık olan Deylem piyadeleri silah olarak süngülemek ve atmak için kısa, iki sivri uçlu zhupîn (yani zıpkın), savaş baltası ve uzun kalkan kullanıyorlardı. Savaş meydanlarında kendilerine serbestçe manevra fırsatı veren seri savaş usulleri vardı ve gerektiğinde kalkanlarıyla bir duvar gibi birbirlerine bağlanabilirlerdi.¹⁶

Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş, Araplara karşı 1094'de düzenlediği seferinde Ermeni birliklerinden de yararlandı.¹⁷ Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un Haçlılara karşı diğer Türk ve Müslüman ülkelerden temin ettiği kuvvetlerin ücretli mi olduğu¹⁸ veya bir antlaşma ile yahut yardım amaçlı mı gönderildikleri kesin olmasa da sonraki dönemlerde Anadolu Selçuklu ordusunun bir araya getirilmiş birçok farklı unsuru bünyesinde barındıran renkli ve karmaşık bir yapı haline geldiği kesindir ve bu yapıda hâssa kuvvetleri; iktalı (tımarlı) sipahiler, uç Türkmenleri ile savaş zamanları sayıları artan kiralık Rum, Rus, Gürcü, Arap (Maaddi), Frank, Alman askerleri, bir de vasal beylerin gönderdikleri yardımcı kuvvetler yerlerini almışlardı.¹⁹

Büyük Selçuklular ve haleflerinin kullandıkları bir diğer ücretliler grubu ise Halep bölgesinden getirilen *nakkâb*'lardı.²⁰ Bunlar kuşatma mühendisleri olarak da çalışıyor, duvarların temellerine saldırıyor, lağım ve tuzak kazıyor, kuşatma rampa-

15 A. Sevim-E. Merçil, age, s.513; E. Merçil, "Kirman Selçukluları", *DGBİT*, VII, s.282.

16 V.J. Parry, "İslam'da Harb Sanatı", çev. E. Merçil-S. Özbaran, *Tarih Dergisi*, 28-29, İstanbul, 1975, s.199.

17 Urfalı Mateos, s.181.

18 Haçlı kronikçilerinden Willermus, Sultan I. Mesud'un Müslüman devletlerinden para ile asker topladığını söylemektedir, Willermus, s.42.

19 İbn Bibî, I, s.453; aynı eser, II, s.52, 66, 68, 70. Ayrıca Anadolu Selçukları'nda ordu, ücretli askerler, savaş hakkında bkz. V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. A.Yaran, Ankara, 1988, s.270-286.

20 Mesela bkz. İbnül-Kâlânisi, s.274; Ebul-Ferec, II, s.444, 448.

ları inşa ediyor ve kuşatma silahları kullanıyorlardı. Horasanlı kuşatmacılar da lağım kazmadaki yetenekleri sebebiyle yaygın biçimde kullanıldı. Bağdat Halifeliği, neft atıcıları ve lav atıcı savaşçılarına her zaman güveniyordu ve gerektiğinde bu savaşçı- larını dönemin sultanlıklarına ücretli olarak göndermekteydi.²¹ Selçuklular ve ardılları tarafından özellikle kuşatmalarda kulla- nılan bir diğer birlik ise mancınıkları kullanıyorlardı. Kaynak- larda *mancınık-dârân* veya *heccârun* (taşçılar) diye anılan bu birliğin sayısı kullanılan mancınık sayısı ile doğru orantılıydı. Büyük mancınıklardan her biri için 8–10 kişilik bir grup görev yapıyordu. Bunlar mancınığı uygun düz bir zemine sabitler- ler, fırlatılacak nesneyi mancınığın kaşık kısmına yerleştirirler, sonra da hep birlikte kundak kısmına yükledikleri mancınığın kurulmasını ve atış yapmasını sağlardı.²² Sultan Celaleddin Harizmşah Ahlat'ı kuşattığında kurdurduğu 12 mancınıktan her biri için 8 kişilik gruplar görevlendirmişti.²³

Farklı konseptlerin bir araya getirildiği Selçuklu orduların- da farklı silahları kullanan ihtisaslaşmış birimler bulunuyordu. *Harbe-dârân* (küçük mızrak kullanıcılar), *nâcab-dârân* (küçük baltalılar), *gürz-dârân*, *haratekîni-dârân*, *debûs-dârân* (gürz ve to- puz kullanıcılar), *şimşir-dârân* (kılıç kullanıcılar), *mekâlî* (sapan atıcılar), *tir-endâzân* (ok atıcılar), *neft-endâzân* (neft atıcılar-*nef- fâtun* da denir), *mancınık-dârân*, *arrâde-dârân* (mancınık ve arrâ- deciler), *nakkâb* (duvar deliciler)'lar bu grupların başlıcalarıydı.²⁴

21 “...Sultan Salahaddin'in Akka kuşatmasında Bağdat'tan neft atıcı, lav atıcı, lağımçı ve mızraklı savaşçılar temin etmişti ki bu savaşçıların her biri kendi sanatında son derece maharetli birer ustaydı. Maaşları 20.000 dinardı...”, İbn Kesir, XIII, s.44.

22 Mancınık mermisinin havada ilerleme biçimi dikkate alındığında her mancınık için nişan almadan sorumlu olan ve özellikle trigonometrisi kuvvetli bir görevlinin bulunduğu tahmin edilebilir.

23 A. Erdoğan, agt, s.203.

24 el-Hüseynî, s.112; İbn Bibî, I, s.421; M.A. Köymen, *Alparslan ve Zamani*, s.264.

Selçuklularda ordu, eski Türklerde olduğu gibi 10'lu sistem üzerine bina edilmişti.²⁵ Savaşçıların 10, 100, 1000, 10.000 kişi olarak gruplandırıldığı ve her grubun içerisinde bir reis bulunacak biçimde örgütlenen bu sistemi Moğollar da neredeyse kusursuz bir şekilde kullandılar.²⁶

Harizmşah ordusu da sultanın yanındaki gulamlardan oluşan hâssa ordusu ile şehzadelerin veya askerî valilerin emrindeki eyalet birliklerinden oluşuyordu. Tamamı süvari olan bu kuvvetlerden başka şehir, kale savunmasında kullanılan milis güçleri ve gönüllüler de bulunmaktaydı.²⁷ Ordunun ihtiyaçları Divan-ı Arz tarafından karşılanırdı. Bütün kumandanlar ve askeri valiler zengin iktalara sahiptiler.²⁸ Aslında Selçuklu ordusunun da çekirdeğini süvariler teşkil etmekteydi ve bunlar gerektiğinde atlarından inip savaşabilirlerdi (yaya cenge inmek), ayrıca piyade birlikleri de vardı. Örneğin Tuğrul Bey'in öldüğüne ilişkin söylentiler üzerine Horasan'dan harekete geçen Alparslan'ın ordusu 20.000 atlı (*asker*) ve 10.000 yaya (*cund*)'dan ibaretti.²⁹

25 İbnü'l-Adim, s.67.

26 B.Y. Vladmirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, çev. A. İnan, Ankara, 1995, s.191–200.

27 E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, s.198. Milis güçleri Selçuklu ordularında da kullanılmışlardı. Ortaçağ'da Irak ve Suriye'nin büyük şehirlerinde rastlanılan ve kaynaklarda el-Ahdas diye geçen bu milis güçleri, şehir ve kale savunmalarında kullanıldıkları gibi gerektiğinde yardımcı birlikler olarak orduya da alınmaktaydılar, E. Merçil, "Irak Selçukluları", *DGBİT*, VII, s.336–337.

28 A. Taneri, "Harizmşahlar", *DİA*, XVI, s.230–231.

29 M.A. Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s.263. Kirman Selçukluları'nda ise piyade birliklerinin sayısı süvarilerinkinden çok daha kalabalık hale gelmişti. Melik II. Arslanşah toplam 16.000 savaşçıya sahipti ve bunların 6000'i süvari, 10.000'i ise piyadeydi. Melik Kavurt, Melikşah'a karşı harekete geçtiğinde maiyetinde 2000 süvari ile birlikte 4000 de piyade vardı, halbuki Kirman'a ilk geldiğinde emrindeki 5-6000 savaşçının tamamı süvariydi, A. Sevim-E. Merçil, age, s.514. Ayrıca Anadolu Selçuklularında süvari ve piyade birlikleri olduğuna dair bkz. Anna Komnena, s.333 ve Niketas Khoniates, s.45.

Salahaddin Eyyûbî'nin kuvvetleri; Nureddin Zengî'nin Mısır'a göndermiş olduğu birlikler Şirkuh'un ordusu olan Esediyeye, Salahaddin'in kurduğu ordu olan Salahiye, Suriye ile Mısır iktarlarından sağlanan askeri kuvvet ile bağlı beylik olarak Musul'un verdiği kuvvetlerden müteşekkil olup Türk asıllı Memlûklardan, Zencilerden, Kürt sipahilerden toplanmıştı. Ayrıca Arap ve Türkmen sipahiler, paralı Kürt askerler ve gönüllü mücahitler de savaşlarda yardımcı kuvvetler olarak yerlerini almışlardı.³⁰ Eyyûbî ordusunun esasını iktalı süvari birlikleri meydana getiriyordu ve bu süvariler *tavaşi* (memlûk) ile *kara gulam* olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Hepsi süvari olan memlûklar, Eyyûbî ordusunun muharip sınıfını oluşturuyordu. *Tulb* (bu kelime Oğuzcadır) da denilen her bölük 70, 100, 200 savaşçıdan oluşuyordu. Her bölüğün ayrı kösü ve sancağı vardı.³¹ Piyadeler daha çok kuşatmalarda ve kale müdafaalarında kullanılırdı ve Salahaddin'in daimi ordusu 13.000 kişiydi.³²

Memlûklu ordusu *Kalkaşendî* tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

...Bunlarda askeri kumandanlar; yüzbaşı, tablbaşı, onbaşı ve beşbaşı olmak üzere dört kısım idi. Askerlerin de iki kısmı vardı. Bir kısmı padişahın kölelerinden oluşan köle-askerlerdi. Diğer kısım ise halka askeri idi ki bu halka askerlerinden her kırk tanezinin başında bir baş bulunur ve bunlar yalnız muharebe vaktinde asker olurlardı. Üçüncü bir kısım asker daha vardı ki bunlara

30 P.M. Holt, a.g.e., s.77-78.

31 H.A.R. Gibb, "The Armies of Saladin", *Studies on the Civilization of Islam*, ed. S.Shaw-W.R. Polk, London, 1962, s.76.

32 Salahaddin, Hittin Savaşı'nda ve Kudüs'ün fethinde yaya gönüllülerden yararlanmıştı. Akka savaşlarında hırsızlık ve soygunla geçinen Arap haramilerden de faydalandı, R. Şeşen, *Salahaddin ve Devri*, s.288.